किं नु कारणम् ?

• एच्. वि. नागराजरावः, मैसूरु (कर्णा॰)

भगवान् बुद्धः श्रावस्त्यां धर्मोपदेशं करोति स्म । तस्य मुखारविन्दात् प्रवहद् वागमृतं पातुं जनाः उत्सुकाः उपविष्टाः । एकाग्रचित्ताः सर्वे जनाः सकलम् अन्यद् विस्मृत्य भगवतः वचनं शृण्वन्ति स्म । तदवसरे बुद्धेन ज्ञातं यत् पश्चाद् उपविष्टः कश्चन श्रोता अन्यमनस्कः, अतः सः शृण्वन् अपि वाचं न शृणोति इति ।

करुणालुः सः तम् अपृच्छत् - ''भद्र, केनापि कारणेन भवान् विमनस्कः, मम वाचं न शृणोति इति मे भाति । किं नु कारणं भवतः विमनस्कतायाः ?'' इति ।

स श्रोता उत्थाय दीनेन स्वरेण अवदत् - ''भगवन् ! भवद्वाणीं श्रोतुं बहुषु जन्मसु कृतैः पुण्यैरेव लभ्यते अवसरः । तथापि अहं पुरतः स्थितोऽपि श्रोत्रयोः पतन्तीं वाणीं न गृह्णामि । तत्र किञ्चित् कारणम् अस्ति'' इति ।

''विस्तरेण कथय'' इति भगवान् बुद्धः अवदत् ।

श्रोता भगवन्तम् एव वीक्षमाणः अकथयत् - ''देवदत्तनामा अहं वेदपारङ्गतो भूत्वापि धनार्जने न समर्थः । अतीव दुःखिता मम भार्या कदाचित् माम् अवदत् - 'आर्यपुत्र, अस्मिन् ग्रामे तव विद्या निष्फला । नगरं गत्वा धनार्जनं कृत्वा आगच्छ । ततः सुखेन जीविष्यावः' इति । तथास्तु इत्युक्त्वा अहं नगरं प्रति प्रस्थितः । नगरं गत्वा तत्रत्यस्य राज्ञः पुरतः अहं मम वेदविद्यां प्रादर्शयम् । सन्तुष्टो राजा माम् आस्थानपण्डितम् अकरोत् । कतिपथेषु दिनेषु पर्याप्तं धनं मया अर्जितम् । राज्ञः अनुज्ञां लब्ध्वा भार्यादर्शनोत्सुकः मदीयं ग्रामं प्रति प्रस्थितोऽहं मार्गे नदीतीरे विश्रान्त्यै शयितः । तदा तत्रत्ये महति वटवृक्षे स्थितयोः ब्रह्मराक्षसयोः संवादो मया श्रुतः । एकः ब्रह्मराक्षसः अवदत् - 'अयं विप्रः हतभाग्यः' इति । अपरः अपृच्छत् - 'कस्मात् एवं वदसि ?' इति । प्रथमः अवदत् - 'यदि विप्रः एषः सत्वरं ग्रामं गच्छेत् तर्हि अस्य भार्या मृता भवेत् । यदि एषः विलम्बेन यास्यति, तर्हि स्वयं मृतो भविष्यति' इति । एतत् आकर्ण्य अहं भीतः । ततः प्रस्थितः अहं - 'भगवान् अत्र वर्तते' इति कस्यचित् वदनात् श्रुत्वा अत्र आगतः । दुःखाक्रान्तमनसा मया भवद्वाणी न श्रुता । क्षन्तव्यः मम अपराधः'' इति ।

देवदत्तस्य वचनं श्रुत्वा भगवान् क्षणं ध्यानस्तिमितलोचनः अभवत् । तस्य दुःखस्य कारणं ब्रह्मराक्षसभाषणम् । तथा भाषणस्य किं कारणम् इति क्षणमात्रेण भगवान् अजानात् । नेत्रे उन्मील्य सः श्रोतृसमुदायम् उद्दिश्य अवदत् - ''भवतां मध्ये कोऽपि आहितुण्डिको वर्तते किम् ?''

श्रोतृवृन्दमध्यात् कश्चन जनः समुत्थाय भगवन्तम्

उद्दिश्य अवदत् - ''भगवन्, अहमस्मि अहितुण्डिकः । कमपि सर्पं गृह्णामि । न मे सर्पेभ्यो भयम्'' इति ।

भगवान् अब्रवीत् - ''भद्र, अस्य भस्त्रिकायां विषमयः सर्पः अस्ति । जागरूकः तं गृहाण'' इति ।

आहितुण्डिको विप्रस्य समीपं गत्वा भस्त्रिकायाः मुखम् उद्घाट्य अन्तः स्थितं फणिनं सलीलम् अगृह्णात् ।

''भद्र ! तं फणिनं निर्जनप्रदेशस्थे वल्मीके विसृज'' इति आहितुण्डिकम् आदिश्य भगवान् विप्रम् अब्रवीत् - ''तव विपद् दूरीभूता । इदानीं निश्चिन्तो ग्रामं याहि'' इति ।

विप्रः नमस्कृत्य अवदत् - ''भगवन्, ब्रह्मराक्षसभाषितस्य अर्थं ज्ञातुम् इच्छामि'' इति ।

भगवान् अवदत् - ''सः स्पष्टः एव । यदि भवान् सत्वरं ग्रामम् अगमिष्यत् तर्हि भवतः भार्या नगरात् किम् आनीतम् इति कुतूहलेन भस्मिकायां हस्तं न्यधास्यत्, सर्पदंशेन मृता अभविष्यत् च । यदि भवान् एव हस्तं न्यधास्यत् तर्हि सर्पदंशेन भवतः मरणम् अभविष्यत् । एतदेव ऊहितं ब्रह्मराक्षसेन भस्त्रिकायां विशन्तं सर्पं दृष्ट्वा । भवता सर्पः न दृष्टः इति कारणात् भाषणार्थः न ज्ञातः । सम्प्रति निर्भयो ग्रामं गच्छ । भार्यया सह सुखं जीव'' इति ।

विप्रः भगवन्तं प्रणम्य ग्रामं गतः ।